

Op zoek naar

Romeinse wegen in Nederland en België

Joep Rozemeyer

Op zoek naar Romeinse wegen in Nederland en België

OP ZOEK NAAR ROMEINSE WEGEN IN NEDERLAND EN BELGIË

JOEP ROZEMEYER

Hilversum
Verloren
2022

Afbeelding op het omslag: Tabula Peutingeriana
(Österreichische Nationalbibliothek, AC13945113).

ISBN 9789087049591

© 2022 Joep Rozemeyer
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

De uitgeverij heeft geprobeerd voor deze publicatie alle rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Mocht u desondanks een afbeelding tegenkomen, waarvan u rechthebbende bent en u heeft geen toestemming gegeven voor de publicatie ervan, neemt u dan contact op via info@verloren.nl.

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUD

TER INTRODUCTIE	7
Luctor et emendo. Ik worstel en verbeter	7
Het Romeinse Rijk	9
DEEL I DE PEUTINGERKAART	11
De Peutingerkaart	14
Beschrijving van de Peutingerkaart	18
Patavia op de Peutingerkaart	24
DEEL II VERKENNINGEN	27
Betrouwbaarheid van de kaart	30
De Romeinse wegen	35
De Maasroute van Nijmegen naar Atuaca	38
De Romeinse weg van Boulogne naar Keulen	40
Atuatuca	46
DEEL III DE PATAVIAROUTES	63
Inleiding	65
Problemen	71
De andere bronnen	75
De zoektocht	77
Op zoek naar de Noordroute	79
De Noordroute volgens het <i>Itinerarium Antonini</i>	94
De Noordroute bij de Geograaf van Ravenna	98
Had Gent een haven naar zee?	100
Op zoek naar de Zuidroute	109
Nabeschouwing	119
Noten	122
Literatuur	126
Index	131

TER INTRODUCTIE

Voor de goed geïnformeerde lezer kan ‘nog een boek over Romeinse wegen’ wellicht wat veel lijken. In 2016 nog verscheen immers ‘Romeinse wegen in Nederland’ van Paul van der Heijden. Toch is het boek dat voor u ligt allerm minst ten overvloede, want, waar het boek van Van der Heijden u over gebaande paden laat lopen, laat het tegelijkertijd bepaalde belangrijke zaken onbesproken. Dit boek dient dan ook als een eerste poging om deze belangrijke hiaten te vullen in de bestaande literatuur over het Romeinse wegennet in de Nederlanden.

LUCTOR ET EMENDO. IK WORSTEL EN VERBETER¹

Ter introductie verdient het ontstaan van dit werk enig toelichting, want hoe komt een buitenstaander erbij om de raadselen van onze oude geschiedenis te willen oplossen? Die raadselen werden me aangereikt door een bijzondere patiënt die ooit mijn spreekuur bezocht.² Als archivaris was hij tegenstrijdigheden tegengekomen in de geschiedschrijving van Nederland. Toen hij daarover begon te publiceren, werd dat hem niet in dank afgenomen. Tegenwoordig is de naam Albert Delahaye dan ook beroemd en berucht.

Ik begon met het lezen van zijn boeken en zocht hem thuis op. Voordat hij aan een gesprek kon beginnen trok hij zich in de slaapkamer terug om zijn zwakke longen extra zuurstof geven. Intussen wachtte ik in de woonkamer, omstuwd door tientallen luxe katten, die werden gefokt door Alberts vrouw Frieda. Uit de opbrengst van de verkoop van die dure katten kon Albert zijn boeken laten drukken. Terug uit de slaapkamer staken we een sigaartje op, die bij hem natuurlijk gretig brandde.

Geleidelijk begon ik naar aanleiding van zijn ideeën eigen gedachten te ontwikkelen, maar als ik die aan hem voorlegde keek hij me streng aan en zei: ‘leuk bedacht Joep, maar het is zoals ik zeg’. Daarmee was dan de kous af. Uiteindelijk ben ik zelfstandig doorgegaan en zijn mijn resultaten en bevindingen steeds verder verwijderd geraakt van die van Albert. Toch denk ik nog altijd met groot respect aan deze bevlogen geschiedvorser terug. Voor het ter discussie stellen van diverse onderwerpen uit de vroege Nederlandse geschiedenis verdient hij, mijns inziens, alle eer.

Een van de onderwerpen die hij aankaartte was de Peutingerkaart. Deze Romeinse wegenkaart stamt uit de tijd van keizer Augustus, en bevat met een (oprolbare) lengte van 7 meter alle hoofdwegen van het voormalige Rijk. Op deze Peutingerkaart staan in de noordelijke regio PATAVIA twee wegen getekend tussen *Noviomagi* en *Lugduno*. Algemeen wordt aangenomen dat het hier gaat om twee wegen in Nederland, lopend van Nijmegen naar Leiden. Volgens Albert zijn

die wegen echter niet in dit gebied te plaatsen; en hij was niet de enige die daarmee problemen had. De loop van deze twee wegen is nog steeds niet helder in kaart gebracht en vormt voor veel onderzoekers een groot probleem. Overigens was dit ook al het geval ver vóór Alberts bemoeienis met dit onderwerp. Zo verzochtte de Nederlandse generaal F. Kroon al in 1935: 'hij die er zich mede gaat bezighouden loopt zeer veel kans er zich niet meer van te kunnen losmaken, alvorens ook getracht te hebben er een bevredigende oplossing voor te vinden. Zoo ging het velen en zoo ging het ook mij.'³

Dit laatste overkwam mij ook, met als resultaat een lange gecompliceerde zoektocht. Dat deze zoektocht uiteindelijk een vruchtbaar resultaat bereikte is vooral te danken aan het feit dat ik bij de totstandkoming van dit werk het geluk had de hulp te krijgen van enkele deskundige specialisten:

Professor Jules Bogaers in Nijmegen vond ik bereid mijn allereerste script te lezen en commentaar te geven. Het kwam retour met potloodcorrecties waarbij tevens de taalfouten waren verbeterd! We spraken af. Bogaers bleek een aardige en toegankelijke man, die mijn amateuristische onderzoek welwillend (maar kritisch) beoordeelde, en adviezen gaf hoe verder te gaan. Nog jaren onderhield ik contact met hem. Het waren jaren waarin mijn zoektocht serieuzer vorm begon te krijgen. Ik bewaarde zijn stimulerende woorden: 'Mijn opvatting is en blijft: geloof niemand, ook mij niet, maar onderzoek alles kritisch! Overschrijven zonder na te denken is principieel uit den boze... Heel veel succes bij uw verdere naspeuringen. Ik blijf hevig geïnteresseerd.' Kort voor zijn overlijden adviseerde hij me contact op te nemen met professor Hugo Thoen te Gent voor verdere begeleiding.

Ook deze eminente hoogleraar mocht ik het script ter beoordeling toesturen. Na lezing van mijn concept werd ik te Gent uitgenodigd en trok prof. Thoen een hele dag (!) uit voor verder overleg. Met extra adviezen en veel nieuwe literatuur ging ik huiswaarts. Ook kreeg ik de opdracht aan professor J. Haalebos (de opvolger van Bogaers) te Nijmegen te vragen of er echte bewijzen waren dat de Noordroute van de Peutingerkaart langs de Rijn-limes had gelopen.

Na toezending van het concept aan prof. Haalebos werd ik uitgenodigd voor een bespreking. De professor verklaarde dat er weliswaar geen echte bewijzen waren voor de genoemde stelling, maar dat aan de uitleg van de Fectio-steen te Vechten niet getwijfeld mocht worden. Dat was een onweerlegbaar bewijs dat de Noordroute die plaats had aangedaan. Helaas was verder contact onmogelijk, omdat de professor kort nadien overleed.

Het onderzoek heeft hierna lange tijd stilgelegen. Toen ik het recentelijk weer oppakte, mocht ik opnieuw een beroep doen op de hulp van prof. Thoen. Met zijn uitgebreide commentaar en wijze raad kreeg dit verslag een meer definitieve vorm.

Hoewel er veel literatuur is verschenen over de Romeinse wegen in Nederland is een echte consensus over het tracé van de Pataviaroutes nog steeds niet bereikt.⁴ Vandaar deze bijdrage aan het historisch discours. Voor een goed overzicht is dit verslag onderverdeeld in drie delen: Eerst een uitgebreide inleiding over de oorsprong en achtergrond van de Peutingerkaart. Vervolgens, in Deel II, aandacht voor andere bronnen en aanvullend onderzoek. Tot slot is Deel III geheel gewijd aan de zoektocht naar de twee mysterieuze Pataviaroutes.

Dit boek poneert nieuwe stellingen en laat zich moeilijk vatten binnen bestaande theorieën. In die zin slaat het een nieuwe richting in en probeert het een wezenlijk andere weg te volgen dan tot nu toe gebeurde. Ik ben er stellig van overtuigd dat het de historische gemeenschap als geheel verder zal leiden, en binnen het academisch veld doodlopende sporen zal weten te ontwijken!

HET ROMEINSE RIJK

Afsluitend is het nog waardevol enige zaken betreffende de Romeinen in uw herinnering op te roepen. Vooral met betrekking tot de relatie van de Romeinen met de Lage Landen.

In 58 v.Chr. begon de Romeinse consul Julius Caesar met een verovering van Gallia, het toenmalige Frankrijk. Dit gebied werd in acht jaar tijd onderworpen. Stelselmatig werden ook andere gebieden aan het Romeinse Rijk toegevoegd, totdat het in zijn grootste omvang reikte van Engeland in het westen tot Irak in het oosten. Ook België en Zuid-Nederland hoorden bij het Rijk.

Voor een goede organisatie van dit immense Rijk was een stelsel van goede verbindingswegen van levensbelang. De opvolger van Caesar, keizer Augustus, organiseerde de aanleg van een wegennet in het Rijk. Bestaande routes werden verbeterd en nieuwe wegen werden aangelegd. Zodoende ontstond een uitgebreid netwerk van hoofdwegen.

De belangrijkste bron voor onze kennis van de Romeinse wegen is zonder twijfel de Peutingerkaart, een middeleeuwse kopie van een Romeinse wegenkaart, die de hoofdwegen in het hele Rijk aangeeft met halteplaatsen en onderlinge afstanden. Deze kaart zal als leidraad worden gebruikt voor het verdere onderzoek. Vandaar dat Deel I van dit werk een uitgebreide bespreking van die kaart bevat.

Het Romeinse Rijk in zijn grootste uitbreiding, ten tijde van keizer Trajanus. ►

DEEL I
DE PEUTINGERKAART

C H A R A V E L P V S A T P I R Y A N A X I
M A D I N I S

Pretorū Agrippine.

foro

Augduno .ii.

P^o Parabus.

B^o Ostini.
Gesoriaco quod nunc Bononia .xviii.

Grannum .v.

Alatina .vii.

Croncia conium .xv.

Leseda .xviii.

Condare .xvi.

Gesoriata .xv.

Vorgio .xviii.

Solio .xv.

Riger .xv.

G^o yv

D

Medomaco .vii.

xiii.

Seluncomago .xv.

fince .xiii.

Agnum .vii.

Lactona .xv.

Cecum .xv.

Violindum .xviii.

Bibona .xv.

cosa .xv.

A^o TORATES

Carcastione .xv.

Juliana .xv.

Beclana .iii.

Insunio pyreneo .v.

Adcentenarium .xv.

Rufuecuro colon .xviii.

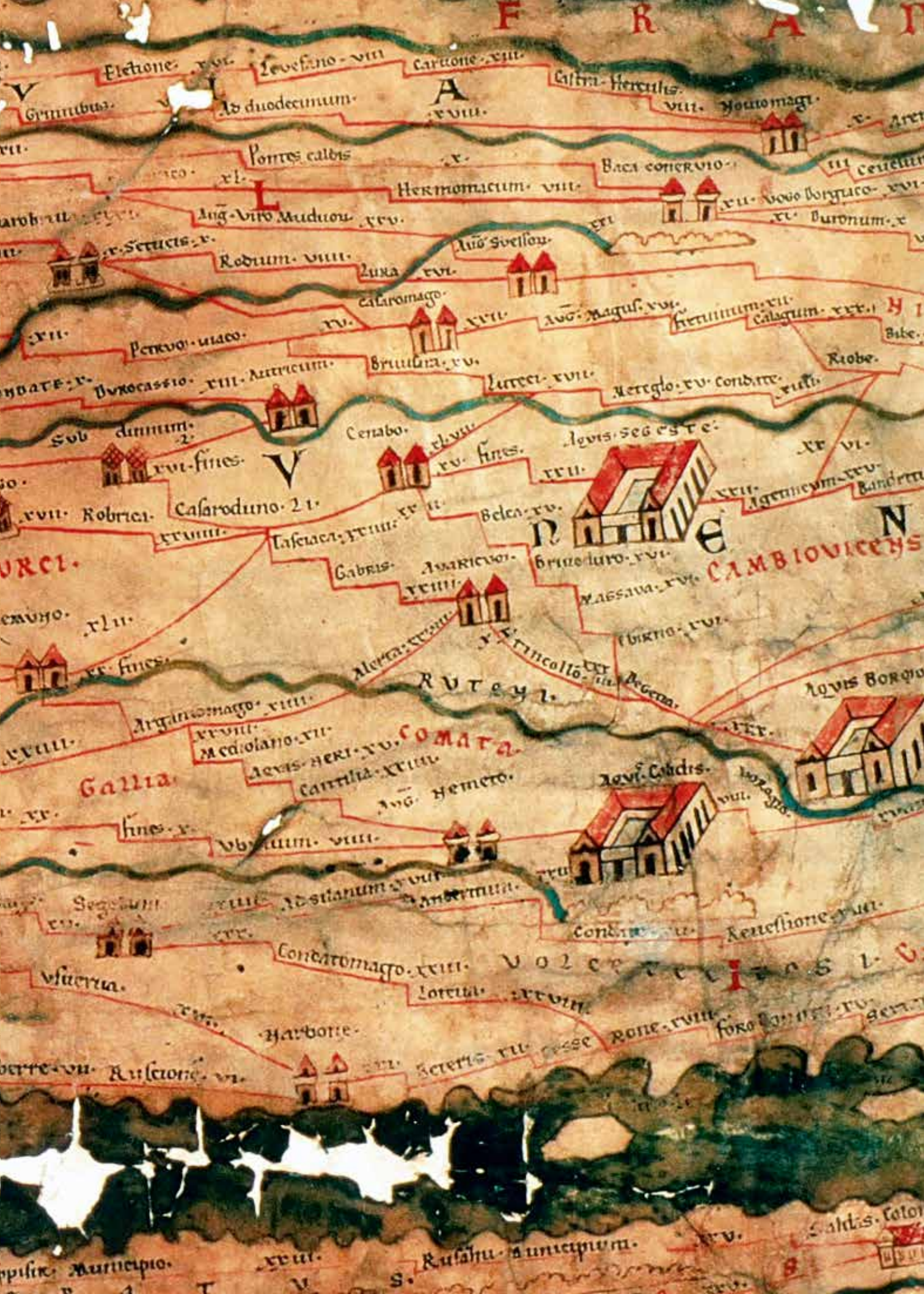

xviii.

Tomino Municipio .xv.

El u.

Rufi

F R A L

Flectone. xvi. Leofano. viii. Caruone. xiii. Castra Herculis. viii. Nouiomagi. x. Aret.

Ad duodecim. xv. Pontes caldis. x. Hermoniacum. viii. Bata conervio. xii. Ceuclun.

Aug. Viro Mudiou. xxv. Rodium. viii. Lura. xvi. Auo Soellou. xii. Voo Borguico. xvi. Buronum. x.

Petro. uiaco. xv. Calaromago. xvii. Auo. Magus. xvi. Herunium. vii. Calagum. xxi. Riobe.

Sub dimum. xvii. fines. Casaroduno. 21. Cenabo. xv. fines. Aouis. sex este. Agennicum. xv. Bandru.

Robrica. xxviii. Tasciaca. xxiiii. Belca. xv. Brino iuro. xvi. Massua. xv. Cambiovicens.

Gabris. xiiii. Auarico. xviii. Alota. xviii. Fincollo. xii. Begen. Ibirio. xv.

Argantomago. xviii. Mediolano. xii. Aouis. heri. xv. Comata. Cantilla. xviii. Aouis. Hemero.

Gallia. Vbi. xviii. Vbi. xviii. Condatis. xv. Volce. xviii. Kenessione. xvi.

Seggum. xviii. Ad stianum. xviii. Andermun. xviii. Condatis. xv. Kenessione. xvi.

vsuaria. xviii. Condatis. xviii. Lorella. xviii. Harbone. xviii. Serets. xviii. Rone. xviii. foro. xviii.

Aulcione. vi. Rusehu. a unicipium. xv. Saldis. totor.

ppisic. Municipio. xvii. S. Rusehu. a unicipium. xv. Saldis. totor.

ppisic. Municipio. xvii. S. Rusehu. a unicipium. xv. Saldis. totor.

DE PEUTINGERKAART

De Peutingerkaart is een middeleeuwse kopie op perkament van een Romeinse wegenkaart, waarvan de oorsprong teruggaat tot de tijd van keizer Augustus. De kaart werd in 1507 ontdekt door Konrad Celtes, een Duitse humanist, die door keizer Maximiliaan in 1497 aan de universiteit van Wenen was aangesteld als hoogleraar in de welsprekendheid en de dichtkunst. Wanneer Celtes zich echter vrij kon maken van deze verplichtingen trok hij naar oude bibliotheken en kloosters in een zoektocht om waardevolle manuscripten 'voor teloorgang te behoeven'. Deze zelfverklaarde missie leidde in de zomer van 1507 tot de ontdekking van een opgerolde perkamenten kaart in een (helaas tot op heden) onbekende bibliotheek. Mogelijk was het in het klooster van Colmar, waar een annalenschrijver vertelt dat hij in 1265 een Mappa Mundi op twaalf bladen perkament heeft overgeschreven.¹ De uit Beieren afkomstige Celtes schonk de kaart bij zijn overlijden in 1508 aan zijn vriend Konrad Peutinger, destijds raadsheer in Augsburg. Vijftig jaar na Peutingers dood dook de Peutingerkaart, zoals deze sindsdien genoemd wordt, in 1597 op bij een inventarisatie van zijn bibliotheek, die toen in het bezit was van de burgemeester van Augsburg, Marcus Welser. In 1720 verwierf prins Eugene de Savoye, een Oostenrijks legeraanvoerder, de kaart. Na zijn dood in 1737 erfde keizer Karel VI de kaart, die sindsdien bewaard wordt in de Hofbibliotheek (de Oostenrijkse Nationalbibliotheek) in Wenen.

De kaart is in handschrift, bestaande uit elf bladen perkament, die oorspronkelijk tot een lange strook van 34 centimeter hoogte en 6.82 meter lengte waren samengeplakt. De kaart toont geen zuivere geografische verhoudingen, maar het landgebied is in noord-zuid richting samengedrukt en de zeegebieden zijn, ter besparing van ruimte, gereduceerd tot smalle stroken.

De opgerolde kaart was gemakkelijk te raadplegen en eenvoudig op te bergen en mee te nemen. Door het op- en afrollen liep de kaart in de loop der eeuwen echter veel schade op; het begindele, dat vermoedelijk een titel bevatte en een weergave van Groot-Brittannië en Spanje, lijkt hierdoor verloren te zijn gegaan. Verder heeft de koperhoudende kleurstof, die gebruikt werd om de zeegebieden te kleuren, het perkament op vele plaatsen beschadigd. Om verdere beschadigingen te voorkomen werd in 1863 besloten de samengeplakte elf kaartdelen van elkaar los te maken en elk segment apart en vlakliggend te bewaren. Sinds 1937 worden de segmenten in het donker tussen glas bewaard om oxydatie tegen te gaan.

Over de vervaardiger van de kaart is niets bekend, ook al omdat het eerste deel van de kaart, dat wellicht de titel en de naam van de maker bevatte, verloren is gegaan. De geografische basis voor de Peutingerkaart is zeer waarschijnlijk de zogenoemde wereldkaart van Agrippa.² Marcus Vipsanius Agrippa, veldheer en vriend van Augustus, stelde in 12 v.Chr., aan de hand van vroegere Griekse kaarten en door eigen opmetingen, een kaart samen van het hele toenmalige Ro-

meinse Rijk. Deze ‘wereldkaart van Agrippa’ werd op een wand van de Porticus Vipsania te Rome afgebeeld.

Niet duidelijk is wanneer de ‘oerkaart’ van de Peutingerkaart ontstaan is. Het feit dat op de kaart ook veel vóór-Romeinse plaatsnamen voorkomen lijkt een aanwijzing dat de kaart ontstaan is in een tijd kort na de verovering van Gallia door Caesar, dus ongeveer in de tijd van keizer Augustus. Het voorkomen van de namen Herculaneum, Oplontis en Pompeii op de kaart bewijst dat de oerkaart van vóór 79 moet dateren, want die plaatsen verdwenen dat jaar na de Vesuvius-uitbarsting onder een dikke laag lava. Daarnaast wordt het Cottii Regnum genoemd dat slechts bestond tot het jaar 63. Ook dit begrenst de datering van de oerbron.³ Begin twintigste eeuw meende de historicus H. Gross dat de kaart in de periode tussen 150 en 250 is vervaardigd.⁴ De Oostenrijkse historicus Ekkehard Weber acht het aannemelijk dat de eerste versie van de oerkaart niet eerder te dateren is dan 170 n.Chr.⁵ In de loop der tijd zijn verschillende wijzigingen aangebracht. Gezien allerlei latere, ook christelijke, toevoegingen stamt de laatste Romeinse versie vermoedelijk uit de vierde eeuw en de middeleeuwse kopie op perkament, de huidige Peutingerkaart, uit de dertiende eeuw.⁶

Sinds 1598 werd de kaart meermaals gekopieerd, voor het eerst door de cartograaf Ortelius bij uitgeverij Plantin-Moretus te Antwerpen. Ortelius verwelkomde de kijkers bij zijn uitgave van de Peutingerkaart met ‘Spectatori Salutem’. Bij zijn toelichting schreef Ortelius: ‘Gij waarde Kijker en waarde Lezer geniet van een monument dat, hoezeer ook met tal van gebreken behept, zijns gelijke zelfs niet bij benadering heeft onder de relictien uit de oudheid’.

Door Ortelius’ inspanningen kwam de kaart ter beschikking van velen. Op deze manier werd uitgebreide informatie over het Romeinse hoofdwegennet door publicatie voor het eerst breed toegankelijk. Veel op de kaart voorkomende wegen en plaatsen zijn intussen ontcijferd, maar wat betreft de reconstructie van

▼ Konrad Peutinger
(1465-1547).

Binnen het uitgestrekte Romeinse rijk waren goede verbindingen essentieel om grote afstanden snel te kunnen overbruggen. Wie dit wegennetwerk door Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten wilt traceren komt al snel uit op de dertiende-eeuwse Tabula Peutingeriana; oftewel de Peutinger Kaart. Dit middeleeuwse perkament is een kopie van een kaart waarvan de oorsprong teruggaat tot de tijd van keizer Augustus. Op de kaart staan alle belangrijke steden, halteplaatsen en garnizoensplaatsen binnen het rijk, verbonden door rechte wegen en heldere afstands aanduidingen. Veel moderne steden danken hun Romeinse plaatsaanduiding aan interpretaties gebaseerd op deze kaart.

Op de Peutinger Kaart staan in de noordelijke regio **PATAVIA** twee wegen getekend tussen **Noviomagi** en **Lugduno**. Algemeen wordt aangenomen dat het hier gaat om twee wegen in Nederland, lopend van Nijmegen naar Leiden. Volgens deze consensus verbindt de Noordroute de verschillende castella langs de limes en volgt ze dus de grens van het Romeinse rijk. Historici zijn het echter nooit eens geworden over de loop van de Zuidroute. Op basis van nieuw onderzoek en eigen inzichten verschuift Joep Rozemeyer de oriëntatie van deze twee wegen radicaal. Overtuigend wordt uiteengezet dat vanuit Nijmegen in Romeinse tijd niet strak naar het westen werd getrokken, maar zuidwest. Lugduno blijkt dan ook niet Leiden, hoe trots de stad zelf ook is op deze aangemeten geschiedenis.

Joep Rozemeyer (1935-2021) was in zijn actieve leven oogarts in Etten-Leur en Breda. Zijn fascinatie voor de Romeinse geschiedenis van Nederland leidde hem naar vele streken in Nederland en België, waarbij geleidelijk het concept ontstond voor deze publicatie. Het ontdekken dat de geschreven geschiedenis van die tijd anders bekeken kon worden, vormde een stimulans om door te gaan. Bij zijn onderzoek werd hij begeleid door enkele Nederlandse en Belgische hoogleraren.

